

МОРАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГО- ОНТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглядаються психологічні особливості моральної та психолого-онтологічної компетенції громадянської компетентності. Світ сучасної цивілізації є екологічно кризовим, що загрожує зникненню всього живого на Землі. Тому порятунок людства знаходиться у свідомості та правовій діяльності кожного громадянина.

Дослідженнями смислової регуляції екологічно релевантної поведінки було показано, що поряд з проекологічними спрямуваннями можуть проявлятися й інші – матеріально-споживацька установка, фінансово-економічна домінанта тощо. Динамічно-смилова релевантність може бути використана з огляду на відповідні компетенції як сутнісні смислові системи регуляції суспільного життя.

Ключові слова: *компетентність, громадянська компетентність, моральна компетенція, економічна компетенція, моральні норми, психологічні механізми, сенсо-ціннісний підхід, когнітивна сфера.*

Постановка проблеми. Сприймання життєвого оточення, у тому числі природного середовища здійснюється системно завдяки змістовній організації значеннєвої сфери особистості, що складається прижиттєво у смислових утвореннях та проявляється характерними відношеннями суб'єкта до дійсності, її реалій і цінностей. Індивідуальні значеннєві структури ставлень до дійсності утворюють стійкі особистісні динамічно-смилові системи (Д.О.Леонтьєв), ціннісні орієнтації (А.В.Петровський), особистісні сенси (О.М.Леонтьєв), фіксовані установки (Д.М.Узнадзе), що виявляються у спрямованості особистості, її ставленнях, внутрішніх позиціях. До речі, у вивченні екологічно релевантної поведінки особливого значення набуває проблема смислової регуляції, крізь призму якої й виокремлюється та чи інша дотичність, відповідність: конструктивна (охоронно-зберігаюча), деструктивна (руйнівна) чи нейтральна (дистанційна, байдужа).

Аналіз сучасних джерел і публікацій. Поняття компетенції громадянської компетентності є мало вивченою категорією як педагогічної, юридичної, так і психологічної науки. Більшість авторів, які намагались досліджували структуру та основні компоненти громадянської компетентності за основу використовували концептуальні

положення системного підходу, принцип детермінізму та єдності свідомості і діяльності в психології (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, В.О.Татенко), культурно-історичного розвитку психічних функцій (Л.С.Виготський), психогенетичного розвитку (С.Д.Максименко), методологічні принципи та основні поняття буденної свідомості (В.О.Скребець), проблем інтер- та інтраперсональних впливів (В.О.Скребець, В.О.Татенко, І.І.Шлімакова) особливості розвитку психіки юнацтва в контексті життєвого шляху особистості (І.С.Кон, В.Г.Панок, Г.В.Рудь), дослідження середовища, як чинника у формуванні свідомості студентської молоді (Ю.М.Швалб, І.В.Кряж, А.М.Львовичкіна,) психолого-педагогічні закономірності формування громадянської компетентності у навчально-виховному процесі вищої школи.

Метою статті є визначення критеріїв сформованості та соціально-психологічної сутності моральної та економічної психолого-онтологічної компетенції громадянської компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Дослідженнями смислової регуляції екологічно релевантної поведінки було показано, що поряд з проєкологічними спрямуваннями можуть проявлятися й інші – пріоритетна соціальна парадигма, матеріально-споживацька установка, фінансово-економічна домінанта тощо. Як і в еколого-психологічній площині, динамічно-смилова релевантність може бути використана й у розумінні громадянської компетентності з огляду на відповідні компетенції як сутнісні смислові системи регуляції суспільного життя.

Розглянемо (ціннісно-смилові, когнітивні, поведінкові) психологічні механізми та «Я – концепцію» у відповідних сферах суспільної практики – екологічній, економічній та моральній саморегуляції. Для цього використаємо однойменні шкали тесту В.О.Скребця [5]. Щоб розуміти сутність вимірюваних показників, представимо логіку і процедурну частину тесту.

Теоретичний конструкт тесту застосовує сенсо-ціннісний підхід в психології (А.В.Петровський, О.М.Леонтьєв [3], В.П.Тутарінов), згідно до якого мотиваційне значення різних видів соціальних норм для того, щоб стати дійсними регуляторами поведінки людини повинні засвоїтись нею не тільки за змістом «знаємих норм» (П.М.Якобсон, Ф.В.Бассін), а й стати визначальними за особистісними сенсами, як компліцитними цінностями для особистості (В.О.Скребець, 2004). Ієрархія особистісно-сенсових переваг спирається виключно або в основному на уявлення про ціннісні норми власної практичної моралі, що склалася під впливом емпіричного досвіду, «життєвого» розуміння належних правил поведінки у широкій сфері суспільної практики.

Зважаючи на вказані теоретичні посилки, тестові завдання методики є індикаторами ціннісних проєкцій контексту суспільної практики у різних життєво значимих для особистості сферах. Ситуація ціннісного вибору забезпечується спеціальним методичним прийомом проєкції моральних норм (основні твердження) у різних сферах людського буття, серед яких у даному випадку розглядаються моральні, економічні та екологічні цінності.

Якщо предметні (основні) шкали (мораль, право, економіка, екологія) презентують загальне ціннісне ставлення людини до тієї або іншої сфери свого суспільного буття, то субшкали (предметна сфера, когнітивна складова, поведінкова складова, «Я-концепція») розкривають сфери свідомості, що забезпечують (або містять) рефлексію конкретного за психологічними механізмами ціннісного ставлення. Коротко охарактеризуємо їх.

Моральні норми в основному запобігають до критеріїв «добра і зла», вони у повсякденні не формалізовані, не прописані, не фіксовані конкретними положеннями. Моральні норми існують лише у людській свідомості і не є жорстко регламентованими. Вони є найближчими до практичної сфери, емпіричного досвіду, до безпосереднього споглядання. Тому зрозуміло, що вони можуть бути в уявленнях широкого загалу, як і окремої пересічної людини, але вони можуть бути неточними, багато у чому обмеженими, а то і спотвореними, адже ґрунтуються вони не тільки на індивідуальних уявленнях, а ще й на потребах та мотивах людей. У кожної людини свої мірки, свої «лінзи» переломлення моральних норм. Але ж моральні норми у разі викривлень чи спотворень тут же дають себе знаки завдяки емпіричного зворотного зв'язку з опорою на логіку здорового глузду та громадського осуду чи заохочення.

Які б не були наші уявлення про моральні норми, вони співвідносяться людиною з «логікою здорового глузду». Але ні здоровий глузд, ні мораль об'єктивному вимірюванню не піддаються через безліч їх проявів і багатоплановість критеріїв. Це означає, що вимірювати уявлення моральних норм у буденній свідомості людей немає сенсу, можна вимірювати психологічне ставлення до тих чи тих положень і норм моралі. Можна діагностувати активне чи пасивне, позитивне чи негативне ставлення, особистісну цінність моралі, валентність чи індіферентність її для людини, міру прийняття моральних норм у самоврегулюванні власної життєвої практики.

У даному діагностуванні використовується принцип оцінки запропонованих об'єктів (типу поведінки, людської якості чи ставлення) відносно певних (здебільшого моральних) проявів та ситуацій з визначенням міри, або ступеню їх значимості для досліджуваної людини, які в ідеалі (максимально) за усередненими показниками складають 5 умовних балів. В обробці матеріалів отримані бали

окремої шкали (на векторі тестового бланку від 0 до 5 - n), отримане число множиться на кількість критеріїв шкали та співвідносяться до 5 балів (100%), що складає вимір шкали у процентилях.

Шкала моральної свідомості вимірюється у даному діагностуванні усередненими значеннями за відрізками проставлених відповідей на векторах з запитаннями: 1б, 2а, 3б, 4а, 5д, 6в, 7г, 8г, 9а, 10а, 11г, 12а, 13а, 14в, 15г, 16а, 17г, 18г, 19а, 20б. Змістовно завантажують цю шкалу такі людські якості: добродійність, щирість і співчуття, етичність, неспритворність, доброта вчинків, здоровий глузд і розсудливість, безкорисливість, совіслівість, честь і гідність, доброта справ, розумність і освіченість, дотримання загальноприйнятих норм і правил, витриманість, зваженість у слові і дії та ін.

Екологічна площина проектує морально-етичне ставлення до дійсності у широкому розумінні довкілля – природне, соціальне чи штучне (людьми створене) оточення, та узагальнює проставлені вектори в запитаннях: 1є, 2є, 3є, 4є, 5в, 6є, 7д, 8д, 9є, 10є, 11є, 12є, 13є, 14є, 15є, 16є, 17є, 18є, 19є, 20є. Змістовно це: екологічна відповідальність, зацікавленість у захисті природи, вміння сформулювати екологічну проблему, відчуття балансу і гармонії у своєму оточенні, неспритворність в екологічній практиці, творіння добрих справ в екології та ін.

Економічна компетенція також зорієнтована тестом у площину з'ясування моральних критеріїв переживань і ставлень до господарської, матеріальної, фінансово-економічної, творчоперетворювальної, виробничої діяльності. Ця шкала представлена векторними відповідями на запитання: 1д, 2д, 3д, 4д, 5б, 6а, 7б, 8д, 9д, 10д, 11д, 12д, 13д, 14д, 15д, 16д, 17д, 18д, 19д, 20д. Змістовно це такі характеристики: економічна зваженість, рентабельність у рішеннях і справах, вміння орієнтуватися в економічних питаннях, оцінки і розрахунки у створенні фізичного та психологічного комфорту, охайність в економічній діяльності, та ін. Шкала також забезпечується відповідними критеріями за ключем.

Окрім позначених шкал в тесті кількісно представлені 4 субшкали, що проектують психологічні механізми, за якими здійснюються вказані сфери свідомості (основні шкали): предметна сфера (особистісні сенси), когнітивна сфера, «Я – концепція» і поведінкова сфера.

Предметна сфера змістовно розкриває особистісні сенси людини, міру розсудкової її схильності щодо забезпечення поведінки і діяльності на рівні повсякдення, рефлексію значимості для людини чинних морально-етичних принципів, дійові для людини норми суспільного життя та ін. Кожен з цих індивідуально-значенневих конструктів в кількісних вимірах представляють різні сторони

ціннісно-сислової сфери моральної свідомості. Математичне їх усереднення дає тестове навантаження за даною субшкалою.

Когнітивна сфера. Свідомість людини неоднорідна і в різних змістових сферах може характеризуватися різною когнітивною складністю. Вважається, що когнітивна складність визначається розмірністю або кількістю незалежних факторів семантичного простору [4]. Когнітивна сфера (від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – образ відтвореної свідомістю дійсності (як, наприклад, категорія суб'єктивної або ментальної, когнітивної картини світу в психології), яка може бути представлена результатами психосемантичних вимірів або метричних, порядкових шкал [2]. Центральними у когнітивній психології є питання організації знання, зокрема співвідношення вербальних та образних уявлень, а також суб'єктивного ставлення до цих уявлень.

Когнітивна субшкала у даному тесті вимірює суб'єктивні проєкції, здебільшого, вербальні, мовні розуміння різних норм регуляції переважно у моральних її проявах. Вона представлена у семи твердженнях: 4в,12в,13б,15в,16г,18в,20в.

Поведінкова складова свідомості полягає в опосередкуванні зовнішньої (рухової) діяльності та внутрішньої (психічної) активності моральними нормами чи уявленнями, відповідними індивідуальними спрямуваннями [1]. В психології поведінка людини трактується, як діяльність, що має природні передумови (рухові, психофізіологічні, біохімічні), але, по-суті, це є суспільна активність, орієнтована переважно соціальними потребами, нормами і правилами спільного життя людей та іншими знаковисловними системами, що здійснюються в умовах взаємодії з факторами фізичного та соціального середовища. В морально-психологічному контексті доцільно розглядати поведінкову форму прояву діяльності і свідомості з боку її внутрішніх складових: ціннісних орієнтацій та особистісних сенсів, усвідомлено прийнятих норм і правил, що спрямовані в суспільну площину.

Субшкала поведінкових проявів свідомості вимірює нормативні ставлення людини, їх ціннісне значення для особистості, змодельоване в моральних уявленнях. Шкала складається з відповідей на твердження: 3г, 6б, 10в, 11б, 14д, 17в.

Прояви свідомості у складі «Я-концепції» діагностуються відповідною субшкалою. Відомо, що «Я-концепція» являє собою цілісний образ власного «Я», що включає когнітивну компоненту (уявлення своїх якостей, здібностей, соціальної значимості, тощо), емоційну компоненту (прийняття себе, самоповагу, себелюбство) та ціннісно-вольову (спрямованість на авторитет, повагу інших, домагання високої самооцінки й ін.). Це – відносно стійка, здебільшо-

го усвідомлена, оригінальна, власна система уявлень про себе, яка опосередковує взаємодію з іншими людьми, цінностями, явищами, нормами. «Я»-концепція – передумова і наслідок соціальної взаємодії та залежить від суспільного досвіду.

Саме бачення власного «Я» в системі суспільних цінностей і проєктує дана субшкала за допомогою 7 тверджень: 1г, 2в, 5а, 7в, 8б, 9г, 19г. Вони представляють: рефлексію моральності у якості життєвого кредо особистості, цінності етичної культури, що лежать в основі доброго імені, честі особистості, сферу прав і свобод людини атрибутованих добрими (позитивними) людськими якостями, аксіологічну сутність матеріальної самообмеженості в собі, інші людські достоїнства у морально-етичному самовираженні особистості.

Обговорюючи змістовно-предметну сферу у даному тестовому варіанті психометрії варто мати на увазі, що дана шкала не прямо вимірює «знання для себе» екології, економіки чи моралі, а проєктує рефлексію цих сфер життєдіяльності, що виступає у свідомості людини опосередковано: моральним чи етичним ставленням до вказаних сфер буття. Тут вони з'ясовуються за проявами особистісних сенсів відповідних понять, дій, вчинків, ставлень або ж соціальних норм, позицій, ролей, цінностей.

З табл. 1 неважко помітити, що у співвідношеннях за процентами моральна сфера в особистісних сенсах є відносно більш вираженою порівняно з екологічною та економічною (в межах 60.72%). До речі, екологічна сфера в уявленнях наших респондентів займає більшу питому вагу, ніж економічна (57.66% проти 53.96%). Із порівняння означених сфер суспільного життя навіть на тому, досить узагальненому рівні презентації, можна констатувати позитивну тенденцію до пріоритетів моральної домінанти, причому екологічна сфера інтересів превалює над економічною. Отже, сучасна студентська молодь у середовищі майбутніх соціономічних професій, що розглядаються, значною мірою орієнтована моральними принципами ставлення до проблем екології, певно, розуміючи їх значимість і спорідненість. Вони є більш важливими навіть у порівнянні з нагальними матеріальними та економічними цінностями.

За даними табл. 1 моральні цінності виявилися більш загостреними у юристів, аніж у психологів (у психологів загальної вибірки – 59.32%, у юристів – 63.04%). Цікаво, що, чим більш високий середній показник цієї ознаки, тим менше саме у цій вибірці середнє квадратичне відхилення, а значить там є більш однорідною група. Це відповідним чином посилює виявлену тенденцію – підвищений середній показник не випадковий, а споріднений щодо складу вибірки, кумулятивний, детермінований сутністю явища.

Сформованість предметної сфери (особистісних сенсів) по відношенню до екології, еконіміки і моралі у майбутніх психологів та юристів

Вибірка	Екологія		Економіка		Мораль	
	X	σ	X	σ	X	σ
Загальна вибірка	57.66	13.181	53.96	11.842	60.72	13.160
Психологи	59.91	13.530	55.30	12.354	59.32	13.902
Юристи	54.71	11.910	52.21	10.858	63.04	11.471

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Таким чином, отримані результати показали, що психологи за домінантою моральності, певно, виявилися більш чутливими до гуманістичного потенціалу демократичних суспільних змін: «майдану», «небесної сотні», «революції гідності». Вказані перебудови моральної свідомості варто відрізнити від поверхнево фіксованих переживань (симпатій, антипатій, бажань), що можуть змінюватися під впливом нормативно-еталонних суджень чи академічних, ідеологічних уявлень.

Для пояснення цієї тенденції у нас недостатньо емпіричного матеріалу, потрібно брати до уваги додаткові чинники, можливо, умови соціалізації, може спрямованість чи змістовне наповнення соціальних аттитюдів, які могли б пояснити дещо незрозумілу тенденцію, але вона є – моральність у юристів є більш виразливою і потужнішою.

Список використаних джерел

1. Гаранина Ж. Г. Психологическая компетентность будущего специалиста: на материале экономико-управленческих профессий : дис. канд. психол. наук : 19.00.03 / Жанна Григорьевна Гаранина. – Казань, 1999. – 183 с.
2. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна шк. – 2004. – № 7-8. – С. 71–74.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность и личность / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по психологии личности : в 2 т. / ред.-сост. Д. М. Райгородский. – 2-е изд. доп. – Самара, 1999. – Т. 2. – С. 165–196.

4. Половец В. М. Соціальні проблеми молоді / В. М. Половец // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів, держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2009. – Вип. 74, т. 2. – С. 94–98.
5. Скребець В. О. Еколого-економічній морально-правові виміри здорового глузду у повсякденні та методика їх діагностики / В. О. Скребець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки / Чернігів, нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2012. – Вип. 105, т. 2. – С. 134–144.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Garanina Zh. G. Psihologicheskaya kompetentnost buduschego spetsialista : na materiale ekonomiko-upravlencheskih professiy : dis. kand. psihol. nauk : 19.00.03 / Zhanna Grigorevna Garanina. – Kazan, 1999. – 183 s.
2. Goncharova-Goryanska M. Sotsialna kompetentnost: ponyattya, zmnist, shlyahi formuvannya v doslidzhennyah zarubizhnykh avtoriv / M. Goncharova-Goryanska // RIdna shk. – 2004. – # 7-8. – S. 71–74.
3. Leontev A. N. Deyatelnost i lichnost / A. N. Leontev // Hrestomatiya po psihologii lichnosti : v 2 t. / red.-sost. D. M. Raygorodskiy. – 2-e izd. dop. – Samara, 1999. – T. 2. – S. 165–196.
4. Polovets V. M. Sotsialni problemi molodi / V. M. Polovets // Visnik Chernigivskogo derzhavnogo pedagogichnogo unversitetu. Seriya: Psihologichni nauki / Chernigiv, derzh. ped. un-t Im. T. G. Shevchenka; glav. red. M. O. Nosko. – Chernigiv, 2009. – Vip. 74, t. 2. – S. 94–98.
5. Skrebets V. O. Ekologo-ekonomichni y moralno-pravovi vimiri zdorovogo gluzdu u povsyakdenni ta metodika yih dagnostiki / V. O. Skrebets // Visnik Chernigivskogo natsionalnogo pedagogichnogo unversitetu. Seriya: Psihologichni nauki / Chernigiv, nats. ped. un-t Im. T. G. Shevchenka; glav. red. M. O. Nosko. – Chernigiv, 2012. – Vip. 105, t. 2. – S. 134–144.

Борець Ю.В. Моральная и экономическая психолого-онтологическая компетенции гражданской компетентности

В статье рассматриваются психологические особенности моральной и психолого-онтологической компетенций гражданской компетентности. Мир современной цивилизации является экологически кризисным, что грозит исчезновению всего живого на Земле. Поэтому спасение человечества находится в сознании и правовой деятельности каждого гражданина.

Исследованиями смысловой регуляции экологически релевантной поведения было показано, что наряду с проэкологическими стремлениями могут проявляться и другие – материально-потребительская установка, финансово-экономическая доминанта тому подобное. Динамически-смысловая релевантность может быть использована учитывая соответствующие компетенции как сущностные смысловые системы регуляции общественной жизни.

Ключевые слова: компетентность, гражданская компетентность, моральная компетенция, экономическая компетенция, моральные нормы, психологические механизмы, сенсо-ценностный подход, когнитивная сфера.

Borets Y.V. Moral and economic psychological and ontological competence civic competence.

The article examines the psychological characteristics of moral, psychological and ontological competence civic competence. The world of modern civilization is ecologically crisis that threatens the extinction of all life on Earth. Therefore, the salvation of mankind is conscious, moral, economic and legal activities of every citizen. This means that modern people are interested in psycho-ontological moral competencies–environmental, legal and economic trends. It is considered that the quality and standard of living depends on social progress and scientific and technological revolution. By the way, as the notion of progress and performance of technology is mainly linked to the economic state of society, its material production, use of natural resources and biological ecosystems. Material progress and the development of new technologies has led to a sharp increase of welfare of inhabitants of the developed countries and the design of post-industrial “consumer society”.

Research and conceptual regulation of environmentally relevant behavior, it was shown that along with procolophonia aspirations can manifest and others –the material and installation of consumer, financial and economic dominance the like. Dynamic-semantic relevance can be used given the relevant competence as the essential meaning of the system of regulation of public life.

Environmental determinants the ontological competence civic competence, as socially significant and relevant, provide clarification of the levels of formation of ecological consciousness, environmental attitudes regarding global environmental threats, psychological components of the readiness of the individual to environmental action.

Key words: *competence, civic competence, moral competence, and economic competence, moral norms, psychological mechanisms, senso-value approach, the cognitive sphere.*